

Bazı Azerbaycan Masallarında Yarış ve Rekabet Örnekleri

Sedat Adıgüzel*

Masallar, bir milletin kültürel yaşantısını bünyesinde barındıran halk edebiyatının önemli mahsulleridir. Bir milletin maddi kültürüne ve dünyayı algılama biçimine dair birçok unsur geçmişten günümüze taşımışlardır. Bilim adamlarının tarafından hayal ürünü mahsuller olarak kabul edilirler. Bu hayal, masalı anlatanının gerçekleşmeyeceğini bildiği fakat gerçekleşmesini arzu ettiği şeyleri içerir. Bu nedenle masalların içerisinde günlük yaşamın gereği olan mücadelenin ve yarışın birçok çeşidini görmemiz mümkündür. Bu mücadele ve yarışın gerçekleşme ortamı ve mücadeleyi veren kahramanlar, olağanüstü yardımcı unsurlar taşısalar da insanın günlük yaşamı içerisinde kendisinden güçlü olanlara ve kendi çevresine karşı yarışın ilk örneklerini masalarda görürüz. Masallar genel bilinen şekliyle sadece belli bir yaş grubuna hitap eden ürünler değildir. Toplumun bütünün ilgisini çekecek kadar geniş özelliklere sahip sözlü ürünlerdir. Bu nedenle bütün sözlü ürünler gibi halkların yaşam biçimleri, inançları, gelenekleri ve dünyayı algılayışlarına dair en ince ayrıntıları bünyelerinde barındırırlar.

Masallar üzerine hem dünyada hem de ülkemizde yüzlerce önemli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları yapan bilim adamlarının masal tanımlarında bu halk edebiyatı ürünün genel özelliklerini ayrıntılarıyla ortaya koydukları görülmektedir.

Masallar sadece uzun gecelerin eğlence unsurları değildir. İçlerinde yaşamın bütün gerçeklerini ve zorluklarını barındırırlar. İnsan yaşamı zorluklarla ve mücadelelerle dolu uzun bir süreçtir. Masalların oluşum süreleri dikkate alındığında bu mücadelenin adeta bir hayatta kalma yarışıdır. Bu yarış, güçlünün, akıllının ve iyinin mutlaka kazanması gereken bir mücadeledir.

* Doç. Dr. Sedat Adıgüzel
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum.
dradiguzel@yahoo.com

Özellikle çocuk eğitiminde önemli rolü olan masalların, çocukları yaşama ve yaşamın zorluklarına hazırlama noktasında insan yaşamına ait birçok ip ucunu da bünyelerinde barındırırlar.

Yarış ve rekabet bu bakımdan masalların içerisinde hem yapısal hem de anlamsal unsur olarak bulunurlar. Bu bildiride üzerinde çalıştığımız Azerbaycan masallarını epizotlarına göre özetlediğimizde yarış ve rekabetin masalın iskeletini oluşturan önemli anlamsal yapı taşlarından biri olduğu dikkati çekmektedir. Dünya masal incelemelerinde önemli bir yere sahip olan ve oluşturduğu indeksle masal araştırmalarında bütün dünya masallarının motif katalogunun oluşmasına öncülük eden Stith Thompson’ın “Motif Index of Folk Literature” adlı motif katalogunda da yarış ve rekabetin bütün dünya masallarının ortak motifleri arasında olduğu görülmektedir. Özellikle katalogun H maddesi masallardaki yarışa dayalı unsurları içerir. Bunlardan bazıları şöyledir: “F624.2.1. Güçlü adam değirmen taşını kaldırır; F617. Güçlü güreşçi; H 331.2. Müsabakayla evlilik imtihanı; H. 331. 6. Adaylık yarışması: güreşme; H. 507. 3.1. Bir amaç için yarışan üç erkek kardeş; H. 509.5. Yalan söyleme kabiliyeti imtihanı; H. 919.7. Babanın verdiği vazifeler; K1.1. Sihirli hayvan insan için yarışma kazanır; L 350. İyilik kötülük karşısında zafer kazanır...”¹ Buraya aldığımız motiflerin sayısı indekste oldukça fazladır. Biz sadece incelediğimiz masallarda yer alan yarış ve rekabet örneklerinin içeren motifleri göstermeye çalıştık.

Masallar

1. Melik Memmed

Melik Memmed masalının Epizotlarına göre özeti

1- Padişahın bahçesinde yiyecek gençleştiren olağanüstü bir elma ağacı vardır. Ağacın meyvesi her yıl çalınmaktadır.

2- Padişahın üç oğlu hırsızı yakalamak için sırayla nöbet tutarlar. Küçük kardeş Melik Memmed elmayı çalanın bir dev olduğunu öğrenir.

3- Üç kardeş devi öldürmek için yola çıkarlar. Karşılaştıkları bir kuyunun ağzını açarak sırayla kuyunun içine girerler. Büyük oğullar kuyunun içinde duramazlar.

4- Melik Memmed kuyunun içinde karşılaştığı üç devi yener ve onları esiri olan üç kızı kurtarır. Kuyunun girişine getirir.

¹ Hüseyin Baydemir, *Özbek Halk Masalları İnceleme-Metin*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2004, s. 1065–1102.

5- Kardeşleri kızları ve hazineleri yukarı çekerler fakat Melik Memmed’i kuyuda bırakırlar.

6- Melik Memmed kara koçun sırtında zümrüt kuşunun yuvasının bulunduğu ağacın altına gelir. Zümrüt kuşunun yavrularını yiyen ejderhayı öldürür.

7- Melik Memmed, bir padişahın ülkesinin suyunu kesen devi öldürür ve zümrüt kuşunun istediklerini temin eder. Zümrüt kuşu onu aydınlık dünyaya çıkarır.

8- Zümrüt kuşunun yardımıyla kıyafet değiştirerek saraya gelir. Düğünleri olan büyük kardeşlerini öldürür

9- Melik Memmed yanında çalıştığı terzi ustasına başından geçenleri anlatır. O da durumu padişaha anlatır.

Bu masalda dikkatimizi çeken en büyük rekabet kardeşler arasında yaşanmaktadır. Masalların genel özellikleri arasında kardeşler arasındaki rekabet önemli bir unsurdur. Bazen erkek bazen de kız kardeşler arasında bu rekabet genellikle daha güçlü, daha güzel ve daha akıllı olan küçük kardeşin zaferiyle sonuçlanır. Thompson’ın motif indeksinde de yer alan kardeşler arasındaki yarış ve rekabet günlük yaşamın bir gerçeği olarak masallardaki yerini almıştır. Bu yarışın herhangi bir kuralı yoktur. Yazılmayan tek kural iynin zaferidir. Melik Memmed masalında da, kardeşleri hakkında hiçbir zaman kötülük düşünmeyen küçük kardeşin zaferi ile sonuçlanmış, kötü olan büyük kardeşler ise hem bütün yarışmalardan yenilgi ile ayrılmış hem de kötülüklerinin bedelini canları ile ödemişlerdir. Melik Memmed sihirli elmayı getirme yarışını akıyla; kuyunun ağzına kapatılmış olan değirmen taşı kaldırma yarışını kuvvetiyle; kuyunu içerisinde durabilme yarışını ise cesaretiyle kazanmıştır. Kuyunda iyiliği sayesinde kurtulmuştur. Hayatta kalma yarışının en dürüst şekli masal kahramanları ile ortaya konulmuştur.

Bu masalda kardeşler arasındaki yarışın yanı sıra kuyunun içerisinde sürekli rekabet halinde olan ve modern Azerbaycan edebiyatında da iyilikle kötülük arasındaki mücadelenin sembelleri olarak kullanılan ak koç ve kara koçun rekabetini de görmekteyiz. Ak koç iyiliğin, yer üstü güçlerin; kara koç ise yer altının ve kötülüğün temsilcisidir. Bu iki güç insanoğlunun varlığı ile birlikte mücadelelerini devam ettirmektedirler.

2. Şehzade ve Maleyke Hatun

1- Padişahın karısı ölünce, padişah yeniden evlenir. Padişahın oğlu Cemal on beş yaşına gelince üvey annesi ona aşık olur.

2- Cemal, üvey annesinin teklifini kabul etmeyince, kadın padişahı kandırarak oğlunu öldürtmeye çalışır. Bu sırada akıllı vezir devreye girer ve Cemal başka bir memlekete sürgüne gönderilir.

3- Gittiği memlekette bir tacir Cemal’i evlatlık olarak alır. Cemal bu evde tacirin aşık olduğu Maleyke Hatun’un resmini görür ve ona aşık olur.

4- Cemal kızı getirmek için yola çıkar ve bir padişahın sarayına gelir. Padişah kızını Cemal’le evlendirmek ister ama o kabul etmez.

5- Cemal, Maleyke Hatun’u kuyumcu olan babasından hile ile alır ve tacirin evine döner.

6- Tacir, kızı Cemal’in elinden almak isteyince oğlanla kız kaçarlar.

7- tacirin şikâyeti üzerine Cemal’le kız oğlanın babası olan padişaha yakalanırlar. Cemal idam edilmek üzereyken başından geçen olayları babasına anlatır ve kurtulur.

Bu masalda da asıl mücadele masal kahramanın yaşamla ve yakın çevresiyle giriştiği hayatta kalma savaşıdır. Bu savaşı masal dünyasında mutlaka iyiler kazanır. Cemal, üvey annesinin yaptığı ahlaksız teklifi kabul etmeyerek, ölümü bile göze almış ve babasına asla ihanet etmemiştir. Masalın sonunda gerçeği öğrenen padişah eşini öldürmek ister fakat Cemal buna engel olur. Bu durum iyi ile kötü arasındaki rekabette iyi her zaman kazanmakla birlikte nasıl iyi olunur sorusunun cevabıdır.

Şehzade ve Maleyke Hatun masalında gerçek rekabet örneğini Cemal ile tacir arasında görmekteyiz. Aynı kadını seven iki kişi ve bunlar arasındaki yarış ve rekabet bütün dünya masallarının ortak motifleri arasında yer almaktadır. Farklı sınıflara mensup kişilerin aynı kız için verdikleri mücadele aynı zamanda kendi sınıfları içinde kazandıkları bir yarıştır. Padişahın güzel kızını seven yoksul bir gençle vezirin oğlu arasındaki sert mücadele aynı zamanda halkla zengin veya yönetici sınıf arasındaki mücadelenin yön değiştirmiş şeklidir. Cemal’le tacir arasındaki mücadelede Maleyke Hatun üzerinedir. Maleyke Hatun’a tacir de âşıktır fakat ne kadar mücadele ederse etsin onu getirememiştir. Cemal’in de getireceğine inanmadığı için onu getirmeye gitmesine izin vermiştir. Akıllı sayesinde Maleyke Hatunu alan Cemal, onu tacirin evine getirir. Tacir’le arasında rekabeti kazanarak hem babasına kavuşur hem de Maleyke Hatun’la evlenir.

3. Kürt Hüseyin

1- Tebriz padişahının Mesih adında bir pehlivanı vardır. Tebriz padişahının pehlivanları ile İsfahan padişahının pehlivanları meydanda güreşirler. Kırk gün yenilemezler ve yeniden güreşmek için ara verirler.

2- Mesih’le Kürt Hüseyin dağlarda karşılaşır ve arkadaş olurlar.

3- Yarım kalan güreş yeniden başlar. Mesih yenilmek üzereyken Hüseyin yardım eder ve rakip pehlivanları yener.

4- Kürt Hüseyin pehlivan elbisesi giyerek pehlivan ünvanı kazanır. Hüseyin o kadar ağırdır ki hiçbir at onu taşıyamamaktadır.

5- Kürr’ün atını almak için gemiyle başka bir ülkeye sefere çıkar. Gemideki tacirler hile onu kıyıya atarlar. Kıyıda baygın bir şekilde yatan Hüseyin hırsızlar tarafından soyulur.

6- Bir balıkçı onu kurtarır. Hüseyin bir aşhanede çalışmaya başlar. Burada para vermeden yemek yiyen Kürr’ün adamlarını öldürür.

7- Kürr’ün adamları padişahın altı oğlunu öldürürler. Sora küçük oğlana geldiğinde, onun yerine Hüseyin güreşir ve oğlunu kurtararak padişaha vezir olur.

8- Atını almak için Kürr’le meydanda karşılaşır. Onu öldürerek atını alır.

9- İsfahan’a gelir ve İsfahan padişahının başpehlivanını öldürür.

10- İsfahan padişahı Şah Abbas ile Tebriz padişahı dost olurlar. Tebriz padişahı, Mesih ve Hüseyin bir süre İsfahan’da misafir olduktan sonra Tebriz’e dönerler.

Bu masalda güreş yarışmaları ve pehlivanlıkla ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. Elimizdeki metin şekil ve içerik bakımından masaldan ziyade halk hikâyesine ait hususiyetler taşımaktadır. Azerbaycan’da iki tür arasında kesin ayırım yapılmadığı için masallar arasında yer aldığından biz de burada değerlendirdik. Çünkü yarış ve yarış kültürüne ait önemli bilgiler içermektedir. Bir kişinin pehlivan ünvanı kazanması sadece onun gücüne bağlı değildir. Hem toplum kurallarını hem de yarışın kurallarını iyi bilmeli, gücünü asla zayıflara karşı kullanmalı hatta onları güçlülerden korumak için mücadele etmeli, dostuna vefalı olmalı ve adaletli olmalıdır. Bunların yanı sıra bir de yarış kuralları vardır ki, meydanda güreşmekle ve

kavga etmekle pehlivan olunmaz. Meydanın kurallarına mutlaka uyulmalıdır. Bu kuralları masalda anlatıldığı şekliyle buraya alıyoruz.

“Kürr Garagaytağı binmişti, ancak Hüseyin yaya idi. Kürr dedi:

—Senin niye atın yok?

Hüseyin dedi:

—Hiç de lazım değil, ikimizden bir ölecek sağ kalan da Garagaytağı binecek. Bir de ben senin karşında kaçacak değilim. Eğer senin kaçmak gibi bir düşüncen yoksa boş yere atı incitme. İn, davamızı atsız yapalım.

Kürr attan inip ve dedi:

—Sen benim atımı bile tanıyorsun ancak ben seni tanımıyorum. Kim olduğunu bana söyler misin?

Hüseyin dedi:

—Aslını inkâr eden haramzadedir. Bana Tebrizli Kürt Hüseyin derler.

—Tahtçırağı öldüren Hüseyin mi?

—Evet, öyledir.

Kürr dedi:

—Fırsat kimindir?

Kürt Hüseyin:

—Ben her zaman fırsatı düşmana veririm. Diyip kalkanı başına koydu...”

Bu meydanların kurulmasının da kuralları vardır. Padişahın emri ile meydan kurulur. Meydanın etrafında meşaleler yakılır. Davullar çalınır, çığırkanlar meydanı kızıştırır. Her mücadelenin bir kuralı vardır. Kimin önce hamle yapacağına pehlivanlar kendi aralarında karar verirler.

4. Vefalı At

1- Bir padişahın üç oğlu vardır. Padişah onlara birlikte hareke etmelerini, sefere birlikte çıkmalarını, ağaç atında, duvar dibinde ve ormanlık alanda uyumalarını vasiyet eder.

2- Babaları öldükten sonra üç kardeş ava çıkarlar. Büyük kardeşler babalarının vasiyetlerine uymazlar. Ağaç altında ve duvar dibinde uyurlar. Melik Memmed tedbirli davranır ve iki devi öldürür. Yaraladığı üçüncü dev ona mücevherlerin yerini söyler.

3- birlikte mücevherlerin bulunduğu kuyunun başına gelirler. Melik Memmed kuyuya girer. Büyük kardeşler kuyudan mücevherleri ve Melik Memmed’in devlerden kurtardığı kızları çıkarırlar. Melik Memmed’i kuyuda bırakırlar.

4- Melik Memmed kuyunun içinde bir şehre rastlar. Bir tacirin yanında mehter olarak çalışmaya başlar.

5- Tacirin karısı Melik Memmed’e aşık olur. Melik Memmed karşılık vermeyince onu yok etmek için olağanüstü görevler verir.

6- Ondan cennet gibi bir ev yapmasını isterler. Melik Memmed atın yardımıyla usta bulur ve evi yaptırır.

7- Melik Memmed atı ve kabirden çıkan ustanın yaptığı kafesi alır ve yeryüzüne çıkar.

8- Melik Memmed şeytanla yarışır ve elindeki kuşu alarak ülkesine döner.

9- Melik Memmed atın ve kuşun yardımıyla kendisini öldürmek isteyen kardeşlerinden kurtulur ve padişah olur.

Vefalı At masalında masal kahramanı ile şeytanın yarışı vardır. Karanlık dünyadan yeryüzüne çıkan Melik Memmed’in yeryüzünde ona kötülük eden kardeşlerine karşı zafer kazanabilmesi için şeytanın elinde olan sihir yapma yeteneğine sahip kuşa ihtiyacı vardır. Bu kuşu alabilmek için şeytanla yarışmak ve onun elinde olan kuşu almak zorundadır. Yarışın kurallarını ise Melik Memmed’i yer altı dünyadan kurtaran atı belirler. Bu yarış şekil değiştirme yarışıdır. Her ikisi de üçer defa başka dona girerler rakibini bulan yarışı kazanır. Şeytan ilk önce bir çöpe dönüşür daha sonra bir den olur üçüncüsünde ise bir tüye dönüşüp kuşan tüyleri arasına karışır. Melik Memmed atın verdiği ipuçları ile şeytanı yener ve kuşu alır.

5. Melik Cümşüt

1- Padişahın üç oğlu vardır. Üçüncü çocukla annesi gözden düşerler

2- Padişahın düştüğü sihirden kurtulması için başı kız vücudu kuş olan hayvanın getirilmesi gerekmektedir.

3- Üç kardeş kuşu getirmek için yola çıkarlar. Üç yol ayrımına geldiklerinde Melik Cümşüt tehlikeli yoldan diğerleri ise tehlikesiz yoldan giderler.

4- Melik Cümşüt devleri öldürür ve onların esiri olan kızları kurtarır. Kuşu da bulur ve geri döner.

5- Kardeşleri onu kılıçla doğrarlar. Kuşu babalarına götürürler.

6- Melik Cümşüt Hızır'ın yardımıyla dirilir.

7- Kuşun aslı sahibi olan Maleyke Cehan Efruz ordusuyla gelir ve kuşu ister. Padişahın büyük oğulları yalan söylerler. Maleyke Cehan onları cezalandırır. Melik Cümşüt'ün kurtardığı kızlar padişaha olayın aslını anlatırlar.

8- Melik Cümşüt başından geçen olayları Maleyke Cehan'a anlatır ve gerçek ortaya çıkar.

9- Melik Cümşüt'le Maleyke Cehan evlenirler.

Melik Cümşüt masalında da kardeşler arasında rekabeti görmekteyiz. Melik Memmed masalında olduğu gibi aynı görev için yola çıkan üç kardeşten en küçük olanı görevi yerine getirmeyi başarır. Büyük kardeşler bunun kendi itibarlarını yok edeceği düşüncesiyle küçük kardeşi ortadan kaldırmak isterler. Fakat küçük kardeş olağanüstü güçlerin yardımıyla hayatta kalır ve kardeşlerinden intikam alarak hak ettiği kızı ve tahtı alır. Melik Cümşüt masalında kardeşler arasındaki rekabeti kazanan Melik Cümşüt'ün önemli bir özelliği vardır. Diğer kardeşlerin anneleri saray ahalisinden kadınlar, onun annesi ise halktan bir kadındır ve bundan dolayı da padişahın nazarında çok değerli değildir. Bu durum Melik Cümşüt'ün kazandığı yarışa ayrı bir anlam kazandırmaktadır.

6. Samet'in Nağalı

1- Bir padişahın Nergis ve Firengiz adında iki kızı vardır. Vezir daha güzel olduğu için Firengiz'i oğluna almak ister.

2- Yarış düzenlenir, kim daha iyi yalan söylerse büyük kızla evlenecektir.

3- Kel Samet adında bir geç yarışa katılır. Ve padişahın büyük kızıyla evlenir.

4- Bir süre sonra kız ölür. Samet’i de kızın ölüsüyle birlikte mağaraya kapatırlar. Samet, hayatta kalmayı başarır.

5- Vezir, küçük kızını oğluna alır. Düğün günü vezirin oğlu attan düşerek ölür. Kızı da vezirin oğlunun ölüsüyle birlikte Samet’in bulunduğu mağaraya koyarlar.

6- Samet’le kız bir çıkış yolu bulurlar. Bir gemi dolusu malla padişahın ülkesine gelirler.

7- Padişah onları karşılarında görünce korkudan ölür ve Samet padişah olur.

Bu masalda da farklı bir yarış örneği görmekteyiz. Padişahın kızıyla evlenecek genci bir hüner göstermesi gerekmektedir. Bu hüner güzel yalan söylemedir. Yoksul bir genç olan Samet söylediği yalanlarla kızla evlenmeyi hak eder. Fakat bu yarış hileli bir yarıştır. Vezir daha güzel ve daha akıllı olan küçük kızını oğluna alabilmek için, padişahın büyük kızını bir hile ile evlendirir. Hem padişah hem de vezir bu hilenin cezasını çekerler.

Sonuç

Masallar bildirimizin girişinde de belirttiğimiz gibi eğlendirici özellikleri kadar eğitici ve yaşama hazırlayıcı özellikleri ile de önemli kültürel unsurlardır. Yaşam mücadelesi ve kötülerin hilelerine karşı gösterilmesi gereken direnç masala kahramanlarının şahsında dinleyicilere aktarılır. Yarışın şekli ne olursa olsun kazanan mutlaka iyi olandır. Bu da halkın dünyayı algılayış şeklinin kültürel malzemedeki aksidir.

Kaynaklar

Ahundov, Ehliman, Hüseyin Seyidov, *Azerbaycan Nağılları*, Azərneşr, Bakü 1982.

Zamanov, Abbas, vd., *Dünya uşag Edebiyatı Kitabhanası Azerbaycan Halg Nağılları*, Gençlik Neşriyat, Bakü 1988.

Baydemir, Hüseyin, *Özbek Halk Masalları İnceleme-Metin*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004.